

ГЕОГРАФСКЕ ОСНОВЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА НА ПРОСТОРУ КУПРЕШКЕ ВИСОРАВНИ

Александар Лугоња¹

Примљено: 09.10.2013. | Прихваћено: 29.09.2014.

РЕЗИМЕ: Територија Купрешке висоравни представља једну од главних туристичких дестинација у Босни и Херцеговини. Она има значајан туристички потенцијал. Ипак, туризам је, као и друге економске активности у овом региону, у дубокој кризи. У овом тешком и нестабилном окружењу, планински делови су суочени са вишеструким сметњама у развоју. Могућности развоја се заснивају на величини високо-планинског подручја, режимима заштите природе, инфраструктурној опремљености, обезбеђеним условима за одмор и рекреацију, као и укључивању локалног становништва у процесе развоја и заштите. Планинска подручја са непосредним окружењем представљају значајне делове туристичких регија са потенцијалима за развој целогодишњег туризма и комплементарних делатности. У Босни и Херцеговини, оквир подршке одрживом развоју планинских подручја на локалном нивоу не постоји – па чак и владине иницијативе о одрживом развоју недостају. Овај рад анализира предности и мане туризма у том подручју. Према истраживању, постоји добра основа за привлачење туриста, али даљи развој захтева већа улагања, као и веће ангажовање локалних становника.

Кључне речи: туризам, природне и антропогене туристичке вредности.

УВОД

Различита су искуства на која се ослањамо у покушају да нађемо један проhodан пут за развој планинског уз то и претежно руралног подручја. Не може се негирати сложеност изазова са којима се треба суочити, али када се мисли шта да се ради потребно је кренути од неких основних елемената који морају постати снажна тачка идеје развоја, обележје, а нарочито је потребно јасно имати на уму, још више ако постоје потешкоће у вези (контексту) амбијента, да је за организовање подручја потребно упознати га у свим његовим аспектима.

¹ Факултет за туризам и хотелски менаџмент, Универзитет за пословне студије, Бања Лука, Босна и Херцеговина; контакт: aleksandar.lugonja@gmail.com

Босна и Херцеговина располаже квалитетним и разноврсним потенцијалима за развој планинских подручја, од којих је активиран само део, међу које спада и планинско подручје простора Купрешке висоравни. Захваљујући својим природно-еколошким својствима, биодиверзитету, развојним потенцијалима и другим карактеристикама, високопланинско подручје Купрешке висоравни у Босни и Херцеговини представља драгоцен природни ресурс. Ово истраживање има задатак да оснажи досадашња истраживања и практичну активну политику остваривања и планирања који су се појавили откад је туризам у последње две деценије постао основа развоја.

Основни проблем туристичког и укупног развоја планинских подручја у Босни и Херцеговини, а самим тим и на простору Купрешке висоравни, јесте лимитираност њихових потенцијала која може бити: апсолутна, у случају да се на планинском подручју не може остварити развој (недостатак критичне масе високопланинског простора и природних ресурса, деградирана природа и др.), и релативна, у случају да постоји ограничење неког фактора развоја (политичке прилике, саобраћајна доступност, инфраструктура, заштићено подручје и др.), што захтева анализу рентабилности и дефинисање начина за превазилажење ограничења. Кад се говори о потенцијалима ових подручја мора се код стручног дефинисања приоритета узети у обзир и политика просторног развоја и заштите, тј. потреба да се развој усмери у планинско подручје, без обзира на већу економску рентабилност која би била остварена на другом, по потенцијалима бољем, подручју.

Узроци депопулације и деаграризације планинских и руралних подручја у која спада и простор Купрешке висоравни су многоструки, али било би погрешно веровати да будућност тих подручја зависи само од пољопривреде. Сигурно је да се свака ситуација мора анализирати у контексту у коме се намерава изводити. Неки услови напуштања тих подручја показују различите и посебне карактеристике, социјалне, културне, привредне и политичке, које се директно уплићу у процес развоја. Активиран је само мали део расположивих ресурса у планинским подручјима Босне и Херцеговине. Проблем је изражен у поларизацији ка више развијеним урбаним подручјима и низијама, где су концентрисана насељена места и активности, као и неразвијеност руралних, планинских и периферних насеља (Лугоња, 2013). Туризам у руралним подручјима Босне и Херцеговине помаже да се одговори на изазове отворене трговине, путем диверзификације руралне економије (Лугоња, 2012б).

Босна и Херцеговина данас знатно заостаје за већином европских земаља у погледу савременог управљања развојем планинских подручја. Не постоји јасно дефинисана стратегија развоја и заштите планинских, нити руралних подручја, а још мање ефикасан систем управљања одрживим развојем. Није обезбеђена ни адекватна подршка за имплементацију постојећих планова (Просторни план уређења општине Купрес из 2006. године, Стратегија развоја подузетништва општине Купрес за период 2012-2020. године, Мастер план развоја туризма за подручје Купреса из 2009. године, итд.), а тиме ни за ефикасно управљање одрживим развојем Босне и Херцеговине и, у тим оквирима, планинског подручја Купрешке висоравни.

ПРИРОДНИ И ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ ИСТРАЖИВАНОГ ПОДРУЧЈА

Подручје простора Купрешке висоравни налази се у југозападном делу Босне и Херцеговине и административно се дели на општину Купрес у Кантону 10 Федерације Босне и Херцеговине и на општину Купрес у Републици Српској (слика бр. 1). Укупна површина простора територије Купреса обухвата 622 km² и на овој територији налази се 36 насеља. Територија Купреса пружа се правцем северозапад–југоисток у дужини од 47 километара, а у ширини од око 16 километара. Значајни саобраћајни правац је магистрални пут који се простире у правцу североисток–југозапад и који из Бугојна преко Купреса води за Ливно. Други значајни саобраћајни правац је регионални пут Шипово–Купрес. Ово подручје удаљено је од Сплита, Бања Луке и Мостара око 120 km, а Сарајева око 150 km.

Повољан географски положај, на надморској висини од 1250 m и оштром планинском климом, чини га идеалним за скијаше рекреативце. На надморској висини од 1.150 до 1.250 m налазе се 4 скијашке стазе укупне дужине око 13 km, са 2 ски-лифта и једним baby лифтом за најмлађе (Просторни план општине Купрес - измене и допуне, 2006).

Слика 1. Географски положај Купрешке висоравни

Извор: Елаборација аутора

Опште карактеристике подручја простора купрешке територије представља високи планински рељеф, чија се надморска висина креће од 1.117 до 1.120 m (у дну поља) до 2.000 m (врхови планина). Као највиша платформа у динарском планинском систему, Купрешка висораван има низ значајних и специфичних појава у простору (реке, понорнице, флувиоглацијална језера, планинска клима, богатство пашњака и др.) које је издвајају као индивидуализовани простор у пејзажу шире околине, из чега произилазе и многе просторне, природне и друштвене специфичности, значајне за развој подручја, а посебно за његов плански развој (Лугоња, 2012а). Морфолошка обележја у корелацији са специфичностима крашких терена Купрешке висоравни отварају могућности за развој различитих видова рекреатив-

ног туризма. Купрешка висораван је уоквирена планинским венцима: Малим Виторогом и Мосором на северу, Хрбином, Малованом и Паклином на западу и југозападу, Плазеницом, Стожером, Радушом и Љубушом на истоку, североистоку, југу и југоистоку, што може да буде интересантно у туристичком погледу. Географске карактеристике истраживаног подручја одређене су и климом, која утиче на његов рељеф, воде, карактеристике биљног и животињског света, као и на начин утицања човека на изглед пејзажа. Снег и ветар су два генетска климатска феномена на простору територије Купрес, који се могу вредновати као ресурси – снег за развој зимског туризма и ветар као обновљиви извор енергије (Лугоња, 2012а).

Клима у Купресу је планинско-алпска, оштра, са просечном годишњом температуром од 5,8°C (табела 1), коју донекле ублажава интензивно проширење и размена континенталних и маритимних ваздушних маса. Просечна годишња сума падавина за период 1961-1990. година износи 1.157 l/m² (Урбанистички план Херцегбосанске жупаније, 2009).

Табела 1. Важнији климатски параметри за период 1961-1990. године

Метеор. станица Купрес / климатске вредности	Средње темп. ваздуха (°C), период 1961-1990. год.	Средња рел. влажност ваздуха (%), период 1961-1990. год.	Средња облачност (десетина), период 1961-1990. год.	Средње суме падавина (l/m ²), период 1961-1990. год.
Месеци				
I	-3.9	81	6.5	88
II	-2.7	82	6.8	92
III	0.4	84	6.5	92
IV	4.8	82	6.4	101
V	9.7	80	6.0	94
VI	12.9	79	5.8	95
VII	15.0	77	4.5	63
VIII	14.7	77	4.7	81
IX	11.7	81	5.2	92
X	7.2	84	5.5	104
XI	2.1	85	6.6	138
XII	-2.1	83	6.8	119
Сред.год.	5.8	81	6.0	1157

*Извор: Урбанистички план Херцегбосанске жупаније, (2009),
Урбанистички завод Р.Српске, Бања Лука.*

Снежне падавине су обилне, а због високих надморских висина снежни покривач се задржава у просеку седам месеци годишње, најдуже у периоду јануар–март. И поред велике количине падавина, ово подручје, као изразито кречњачки простор, површински је сув, због подземног отицања (Зубић, 1976). Током године 68,2% ветрова наспрам 31,8% тишина указује на значајну ветровитости овог краја

у смислу коришћења овог елемента климе као природног ресурса. Најчешћи ветрови су: дубра, као континентални, и југо, као маритимни ветар (Lugonja, 2011). Средња облачност је 58% (83,6 ведрих и 136,4 облачних дана годишње). Годишња вредност релативне инсолације у Купресу је 42%, а број дана са маглом у години је 13. Просечна летња температура је 13,5°C, а зимска -3,8°C. Апсолутне максималне температуре ваздуха достижу 33,9°C, а минималне -28,5°C, с колебањем од 62,4°C.

Подручје простора територије Купреса карактеришу врло хладне зиме, прохладна лета, доста равномерно распоређене падавине током године и релативно мала колебања температуре. Такав климатски карактер ствара специфичне услове за развој врло продуктивних пашњака и ливада, за репродукцију специјалних врста високих шума, за развој ловне привреде и ловног туризма у шумским ареалима, за развој специјалних врста високопланинског сточарства; у плодним оазама поља у условима ове климе могуће је узгајати зоб, раж, јечам, пшеницу, оvas, кромпир и др.

Хидрографски систем чине површински токови највиших хоризоната у речним сликовима црноморског и јадранског слива. У простору подручја територије Купреса издвајају се: извори и врела у зони источног руба поља Купрешке висоравни; слаби и неусаглашени водотоци Мртвице, Милача и Вођенице који пониру у југозападном и западном рубу поља и стална и повремена језера. У Купрешком пољу су обликована два водотока која припадају црноморском сливу, изворишне челенке обликују врела која извиру на загатној зони на контакту Поља и Стожера, речица на свом току има више понора, поток Милач понире на ободу поља и извири код реке Шуица која поново понире у Дувањском пољу, да би се њене воде подземним током слиле у Бушко језеро у оквиру хидроенергетског система реке Цетине која припада сливу Јадранског мора.

Знатан део територије Купреса испресецан је многобројним мањим водоточима (потоцима). Ови водотоци специфични су по веома квалитетној планинској води. Такође, сви ови водотоци обилују аутохтоном врстом поточне пастрмке, што представља значајан природни ресурс. Осим тога, на територији Купреса налази се неколико језера. Највеће и најпознатије од њих је Кукавичко језеро код села Кукавице. То је глацијална језеро површине 3.750 m², богато је пастрмком и раком. Уз два мања глацијална језера, Турјача површине 2.500 m² и Растичево површине 1.900 m², у купрешком крају је преко 20 вртача глинеог подножја, у којима се вода задржава чинећи језерца пречника 100-200 m. Нека од њих имају своје сопствене изворе. Сви ови водотоци и планинска језера, са својим специфичностима, представљају погодну основу за рекреацију и одмор кроз спортски риболов.

У простору подручја територије Купреса као најзначајнији ресурси природног пејзажа издвајају се пољопривредно и шумско земљиште. Пољопривредно земљиште на подручју Купреса заузима површину од 33.451 ha. У структури пољопривредних површина, под ораницама и баштама је 3.140 ha, а под пашњацима 30.111 ha. Оранице и баште се налазе углавном у пољима и то у непосредној близини насеља.

Велики део територије Купреса и његове околине је под шумском вегетацијом, коју чине разни типови шума. Највеће површине заузимају шуме букве (Luzlo - Fagetum), унутар којих долазе и мање површине букве и јеле са смрчом (Fago -

Abietum silicicolum). Велики значај ових шумских површина се пре свега огледа кроз њихове општекорисне функције као што су: заштитна, хидролошка, климатска, хигијенско-здравствена, туристичко-рекреациона, наставна, научно образовна и одбрамбена. Све ове шумске површине представљају идеалан природни амбијент за одмор и рекреацију у свако годишње доба. Такође, ове велике шумске површине су гарант чистоће ваздуха на овим просторима, који се одликује великим процентуалним у чешћем елементарног кисеоника, што је реткост у овом делу Европе па и шире итд. (Лугоња, 2007). Природа Купрешког краја, у корелацији са богатим културно-историјским наслеђем овог дела Босне и Херцеговине, представља добру основу за развој туризма. Међутим, и поред тога, добар део туристичких потенцијала није у довољној мери и на адекватан начин презентован туристичком тржишту. Због тога, али и због лоших економских услова (на нивоу целе Босне и Херцеговине), туристички потенцијали Купрешке висоравни нису у довољној мери валоризовани. Ово подручје се налази изван основног развојног правца, данас је економски неактивно, са изузетно ниским степеном насељености.

Боравак туриста на овом простору треба да се заснива на оптималној комбинацији атрактивних атрибута природних и антропогених вредности. У том циљу, даљем развоју туризма на овом простору мора се прићи крајње озбиљно и стручно, уз пуно уважавање принципа активне заштите, која би са друге стране обезбедила и створила услове одрживог развоја туризма, као, на пример, у неким европским земљама (попут Италије).

Природне туристичке вредности Купрешке висоравни су бројне и разноврсне. У туристичкој понуди овог краја оне представљају основу развоја туризма. Подручје Купрешке висоравни може представљати атрактивну туристичку дестинацију. Купрешка висораван је главни зимски рекреацијски центар Југозападне Босне и Херцеговине. Ради се о планинско-брдском подручју које има услове за развој сточарства и производњу здраве хране, али се истиче и као планинско подручје са атрактивним потенцијалом за развој излетничко-рекреативног, летњег и зимског спортско-рекреативног, ловног као и туризма на селу. На целом подручју ове регије, а нарочито на масивима планине Радуже, могу се сусрести многобројне врсте лековитог биља и шумских плодова. Ово подручје је богато многобројним врстама гљива, од којих се неке могу наћи у знатно великим количинама, наравно зависно од услова (у оно време кад одређена гљива фруктифицира). Неке од знатно заступљених врста гљива, као што је нпр. *Morchella rotunda* (сморнак), заузимају значајно место у фармацеутској производњи. Ово подручје представља идеално станиште за многобројне врсте ситне и крупне дивљачи. Поред тога, готово цело подручје представља ловиште за срнећу дивљач, медведа, зеца, вука, лисицу, као и неке друге врсте. Има и пернате дивљачи – знатна је заступљеност дивље патке. Доминантни ограничавајући фактори одрживог развоја планинског подручја Купрешке висоравни обухватају:

- *економску, њолишничку и њросијорну мариналност* (подела простора ентитетском границом, одсуство дугорочних стратегија и оперативних програма развоја, саобраћајна и комуникациона изолованост унутар територије, непостојање довољно свести о могућностима развоја, и др.);

- *демографски фактор* (ратне емиграције становништва, депопулација, старење и осиромашење сеоског становништва);
- *екстерно усмеравање развоја, без довољној учешћа локалне средине;*
- *конфликтне у коришћењу простора и ујављању заштитом и развојем иланинских подручја; ујрожавање економској, социјалној и културној интешитети и еџиситенције иланинских локалних заједница;*
- *просторно-еколошки фактор* (неквалитетна и неизграђена крупна инфраструктура; недовољна опремљеност насеља комуналном инфраструктуром, јавним службама и другим урбаним садржајима; неадекватна заштита и презентација природних вредности и др.);
- *јојаве неконтролисаног развоја туризма и других активности.*

Поред бројних природних туристичких вредности простор Купрешке висоравни се на туристичком тржишту појављује и са значајним антропогеним објектима. Према степену њиховог атрактивног дејства оне представљају комплементарне туристичке мотиве и доприносе обogaћивању садржаја боравка туриста. На основу туристичке вредности, могућности валоризације и облика појављивања, све антропогене туристичке вредности овог краја могу се поделити на: културно-историјске споменике и културно-туристичке манифестације.

Најатрактивнији антропогени туристички мотиви који су представљени вредним културно-историјским споменицима (из неолитског периода у Купресу присутне су градине: Поганац изнад Купреса, Градина у Врилима и Град изнад Равног) и тумулуси.

Многи су испитивали ове остатке, међу којима: Ђуро Баслер 1953. године, Шефик Бешлагић 1954. године, а најкомплетнија истраживања у вези тумулуса направио је археолог Алојз Бенац, 1986. године, када је на Купресу регистровао 51 тумулус. Осим препознавања и идентификовања тумулуса, археолог Алојз Бенац је откопао 1 тумулус и дошао до епохалног открића (Бенац, 1986). У средишту тумулуса пронађен је дрвени сандук у коме је био сахрањен покојник, омотан вуненим текстилним плаштом. Укопани мушкарац је био један од родовских или племенских првака. Вунени текстилни плашт најстарији је и највећи у Европи из тога времена - стар је око 3.680 година, односно потиче из раног бронзаног доба. Овим истраживањима демантовано је како је одећа из женског гроба у Данској најстарији вунени текстил. Наиме, купрешки текстил пронађен у тумулусу на Купрешком пољу, старији је 200-300 година, и већих је димензија. Драгоцене оставштине, пронађене у овом тумулусу, данас су изложене у „Фрањевачком музеју и галерији, Горица“ Ливно.

Добро очуване некрополе стећци (или машети, како се у народу на Купресу зову) могу се наћи на овом подручју уз средњовековна насеља и каменолом, а редовно су постављана покрај ондашњих а и данашњих путева, на хумкама и заровима. У односу на технику обраде камена и начин украшавања, стећци су различитог квалитета и уметничко-естетске вредности. Бешлагић их је набројао 1.055, али је утврдио да их има још (Бешлагић, 1954). Они потичу из средњег века.

Купрес је презентован са културно-туристичким манифестацијама од којих је најпознатија и најчувенија у регији „Дан косидбе на Купресу“ која се одржава

прве седмице у месецу јулу. Ова манифестација има традицију дугу скоро сто година (са изузетком у ратном периоду). Осим ове манифестације, веома значајан годишњи културни пројекат је и Фестивал забавне музике ПОП ФЕСТ. Туристичка понуда Купреса обogaћена је школом јахања, параглајдингом, бициклизмом, мото-кросом, ловом и риболовом итд.

Смештајни туристички капацитети су углавном у приватном власништву; у понуди су комплетне услуге смештаја у многобројним апартманима. Међутим, и поред већег броја апартмана, приватни смештај не задовољава потребан савремени и квалитетни ниво услуга. С обзиром да се већи број домаћинстава бави нелегалним издавањем лежаја, категоризацију је тешко спровести, а самим тим и утврдити њихов тачан број. Боравак туриста на овом простору треба да се заснива на оптималној комбинацији атрактивних атрибута природних и антропогених вредности. У том циљу, даљем развоју туризма на овом простору мора се прићи крајње озбиљно и стручно, уз пуно уважавање принципа активне заштите, која би са друге стране обезбедила и створила услове одрживог развоја туризма.

ТУРИЗАМ КАО ШАНСА ЛОКАЛНОГ РАЗВОЈА ПЛАНИНСКОГ ПОДРУЧЈА

На конференцији „Европска перспектива просторног развоја“, у Потсдаму (Potsdam) 1999. године препозната је чињеница да туристички сектор представља кључни сектор у Европи за промовисање одрживог развоја. Жирард (Girard) истиче да пејзажи који карактеришу Европу представљају један од најважнијих ресурса, и путем туризма, културне и природне вредности постају у све већој мери економско богатство (Brunetta, Fistola, 2006). Иако се сви слажу да постоји потреба да се све више и више улаже у развој туризма, овај циљ мора бити постигнут на начин који је у складу са концептом одрживости, који никако не треба занемарити када се планира политика развоја сектора туризма.

Добро управљен и регулисан развој туризма, може да буде катализатор позитивних промена. Туризам може да активира механизме мултипликатора раста, фаворизујући, на пример, повећање запослености, директно или индиректно, чак и када тип и квалитет одговора запошљавања зависе не само од улагања, већ, пре свега, од осетљивости националних и локалних економија и локалних туристичких иницијатива у којима играју важну улогу, зависно од прилагодљивости људских група, социо-културног нивоа места, од циљаних група туриста према којима је понуда упућена, од структуре простора и од услова животне средине.

Што се тиче одрживости у туризму, она се огледа у два концепта: са еколошке тачке гледишта, с обзиром на природне лепоте, пејзаж и др. и антрополошке тачке гледишта о постојаности уживања у том амбијенту – посебно у њеним природним и културним компонентама (Bizzarri, Quercini, 2006). Парламент ЕУ, на основу резолуције о новим могућностима и новим изазовима за одрживи европски туризам, под називом „Основна опредељења за одрживост европског туризма“, указује на значај туризма у привреди и наглашава потребу за одрживост и његов развој.

Туристички сектор суштински доприноси расту, запошљавању и новим информационом технологијама. Туризам представља сектор који је карактерисан различитим производним активностима и разноврсним могућностима за покретање различитих професионалних и индустријских делатности и који пружа могућност рада посебно женама и омладини. У свим активностима извршеним од стране актера укључених у туризам не заборавља се на квалитет услуга. Светска туристичка организација (*World Tourism Organization*) наводи да је квалитет у туризму резултат процеса који подразумева испуњење свих легитимних потреба за производ или услугу, потребу и очекивања потрошача, по разумној цени, у складу са елементима који одређују квалитет и безбедност, хигијену, приступачност, транспарентност, истинитост и хармонију у погледу туристичких активности у антропојеној и природној средини, на коју они инсистирају (http://www.worldtourism.org/quality/quality_meny.htm).

Поред реченог, потребно је фокусирати се на подршку квалитета туристичких услуга кроз обуку стручњака, инфраструктурне објекте, побољшану сигнализацију, итд. С друге стране, неопходна је иницијатива за подршку *start-up* нових малих и средњих иновативних предузећа која послују у сектору туризма, са циљем технолошких иновација за побољшање одрживости животне средине (Лугоња, 2013).

Политике јавног сектора карактеришу опрез и предострожност, усмереност на развој, и оне имају општу стратегијску и координирајућу улогу (Јовичић и др., 2012). Стратегије компанија, чак и домаћих, разликују се у зависности од тога да ли сматрају туризам као крајњу дестинацију развоја подручја, или као средство за постизање вишег нивоа економског развоја (Dewailly, Flament, 1996). Усвајање једне или више тачки гледишта, или посредовање између две, зависи од визије просторног планирања. Туристички токови су у функцији валоризације простора који се не жели ослонити само на туризам, и где туризам само помаже да простор буде више атрактиван и конкурентан (што није случај са простором Купрешке висоравни). Мрежа услуга које се нуде туристима и потребна инфраструктура која ће то да подржи, обухвата широк спектар играча, укључујући приватни бизнис, владине и невладине организације, развој и очување мреже невладиних организација, потрошаче, развој посредника и локалних заједница.

Развој туризма и могућности њихових економских ефеката у неким регионима имају велики утицај на велики број нових туристичких дестинација на светском туристичком тржишту (Штетић, Шимичевић, 2008). Захваљујући својим природним и еколошким атрибутима, пејзажним квалитетима, биодиверзитету, развојним потенцијалима и другим карактеристикама, простор Купрешке висоравни у Босни и Херцеговини представља драгоцен природни ресурс (Лугоња, 2013). Сходно томе туризам не може бити само сезонска појава, као што је чест случај на простору Купрешке висоравни, и ако су град или област постали сувише зависни од туризма, његова структура запослености може бити ослабљена. Ово је кључни фактор приликом планирања развоја туризма. Да напоменемо, пре последњег рата простор Купрешке висоравни је био познат као искључиво сточарски крај (са преко 30.000 оваца и 10.000 говеда), док је данас то углавном пољопривре-

дно и сточарски запуштен крај, окренут само недовољно успешном монофункционалном туристичком развоју (без адекватних стратегија и планских мера, без стручног кадра, итд.).

Пун економски утицај промоције туристичке дестинације Купрешке висоравни треба да се спроводе од стране стручњака, али и кратак преглед економске користи је од помоћи у разумевању ширих предности које могу уследити у том процесу. Неке систематске студије о економском утицају на развој туризма на простору Купрешке висоравни треба прво да утврде акције које треба да доведу до туристичког раста. Акције могу бити развој туристичких атракција, маркетинг, инвестициони нивои и менаџмент у државним туристичким асоцијацијама, итд.

Планина представља велики ресурс за ову област; чињеница је да планински простор на простору Купрешке висоравни има највећи број сезонских туриста и потребно је радити политике развоја туризма, нешто што недостаје туристичкој дестинацији Купрешке висоравни, која има урађен само Мастер план развоја туризма за подручје Купреса из 2009. године, али, до сада без икакве имплементације. Територију карактерише висок квалитет животне средине представљен као потенцијал за развој туристичких активности. Иако планински простор Купрешке висоравни, када су у питању потенцијали, има мноштво проблема (нпр. проблем приступачности и недостатак објеката), он је такође изузетно богат атрактивним факторима (природни, историјски, итд.).

СМЕРНИЦЕ ЗА ДАЉИ РАЗВОЈ

Садашње стање материјалне базе туризма није задовољавајуће у погледу квалитета услуга и комфора гостију, што се одражава и на смањену попуњеност смештајних капацитета, нарочито у вансезонским месецима, па тиме и на дужину боравка туриста. Лоша путна мрежа унутар Купрешке висоравни велика је препрека бржем економском, а самим тим и туристичком развоју сеоских насеља овог простора.

У перспективама развоја туризма на простору Купрешке висоравни неопходно је сагледавање структуре мотива који опредељују кретања туриста. Тиме се у први план истиче потреба развијања селективних видова туризма који су међусобно комплементарни. Основно полазиште таквог развоја треба да буде засновано на неопходности комплексног и комплементарног повезивања више врста туризма: планинског, излетничког, ловног, конгресног, спортско-манifestационог, културно-манifestационог, туризма на селу, еколошког итд. (Јовичић, 2002). Таква врста туризма осигурала би профилирање домаћег становништва и њихових производа у туристичку понуду овог краја. Тиме би се повећао и број радника у туризму и угоститељству што би се директно одразило на повећање економске користи, односно повећање благостања тамошњег становништва и очување културно-историјске баштине и природних потенцијала. Купрешка висораван располаже изузетним могућностима за развој туризма на селу. Међутим, и овај облик туристичког промета није развијен, а главни разлози су: депопулација, не-

ангажовање органа локалне управе и туристичке организације, лоша саобраћајна повезаност и слаба инфраструктурна опремљеност. Ипак, за то је потребно и додатно образовање становништва која се може остварити у већ постојећим средњошколским установама. Те би активности углавном требале бити усмерене на оспособљавање водича за мање групе еколошки и авантуристички одређених туриста (планинарске стазе, боравак на отвореном у камповима на сточарским становима, у планини, итд.). Поседна пажња требала би се усмерити на учење страних језика, рад на информатичкој писмености, маркетингу регије на ширем емитивном подручју, али и на дефинисању туристичких производа по којима би овај простор био препознатљив, учествовање у туристичким пројектима, стално уређење и унапређење постојеће инфраструктуре, смештајних капацитета итд. Могућност отварања сточарских фарми на сеоским економијама привукла би посетиоце и изван подручја Купреса (како то на пример раде у Италији, где се на сточарским фармама отварају етно-ресторани, где деца организовано долазе из школа, имају наставу у природи, итд.), па би туризам могао постати један од основних покретача развоја и у подручјима у којима је до сада био маргинализован. Обнова традиционалних заната, посебно оних везаних за сточарску делатност, те стварање потенцијалних „стаза оваца и сира“ могући су извор прихода.

Једно од највећих ограничења је оклевање пољопривредника да учествују у сеоском туризму или њихово недовољно или никакво искуство са овим посебним клијентима. За маркетинг је неопходна сарадња са туристичким агенцијама, хотелима, ресторанима и приватним домаћинствима која нуде услуге у руралном туризму. Друга опција је понуда сопствених производа у руралном туризму. Последња могућност је најбоља – да мала газдинства директно профитирају захваљујући шарму региона или села, гостољубивости домаћина и лепотама предела, које и сама креирају стварајући јединствени простор за пласман сопствених пољопривредних производа. С друге стране, локални актери из других опција, који нису директно укључени у пољопривреду, треба да обезбеде подршку за одржавање малих пољопривредних газдинстава ако су заинтересовани за удео у приходу од руралне туристичке потрошње.

Обнова напуштених сеоских подручја зависи и од интересовања локалне заједнице да традиционалним делатностима (изградња објеката по угледу на аутентичне сеоске куће, уз очување народног градитељства, а ради пружања угоститељских услуга у пословима домаће радиности или сеоском туристичком домаћинству, затим рестаурација аутентичних објеката на селу – воденица, итд., који могу бити у функцији сеоског туризма) подстакне развој малих сеоских домаћинстава. Додатни је аргумент чињеница да је подручје Купреса раније било значајно подручје узгоја оваца и производње сира. На тај би се начин повезали различити елементи, обликовала би се туристичка понуда одредишта те би се створила нова туристичка регија. Обнова традиционалних заната, посебно оних везаних за сточарску делатност, те стварање могућих „стаза оваца и сира“ потенцијално су значајан извор прихода. Пример успешног пројекта је *La Strada Formaggi delle Dolomiti* у регији Белуно (Италија) (Reolon, Pellegrini, 2006). Такође, кључан је предуслов за будући развој туризма близина подручја одакле дола-

зи највећи број туриста, те близина потенцијалних емитивних подручја. Купрес има низ погодности којима се његов простор може развити у туристички високовредно одредиште, не само масовног зимског туризма већ и туризма усмереног на одрживи развој целе заједнице.

ЗАКЉУЧАК

У циљу проналажења решења за заустављање процеса слабљења економске моћи простора Купрешке висоравни, деаграризације и депопулације сеоских насеља, једно од централних места заузима и питање њеног туристичког развоја. Туризам се на овом простору, сходно распложивим ресурсима, у последњих 20 година може сматрати главним правцем преструктурирања економије, која је већ дужи низ година у кризи (ратна разарања и опустошење читавог простора, што је за последицу имало гашење десетак сеоских насеља). У том циљу је изучавање њеног туристичког потенцијала веома значајно.

Основни проблем интензивнијег и квалитетнијег туристичког развоја је недовољно развијена саобраћајна инфраструктура, па је један од приоритета за будући развој туризма, развој саобраћајне инфраструктуре на целом простору ове територије и њено усклађивање с постојећим Просторним планом општине Купрес. Следећи разлог споријег туристичког развоја је општа незаинтересираност јавних власти за стварањем Купреса као препознатљивог туристичког одредишта, те недовољна ангажованост локалне туристичке заједнице. Стога би се за успешан развој Купреса требали удружити сви јавни, пословни и приватни субјекти, уз посебну подршку јавних власти и интензивну ангажованост локалних туристичких агенција. Посебне погодности за туристички развој су близина емитивног подручја (до 90 km), могућности богате и разноврсне понуде (од културних, природних, руралних, рекреативних и других потенцијала), могућности селективног туризма (сеоски, ловни, излетнички) итд.

Даљи, интензивнији развој туризма у зависности је и од материјалних улагања за побољшање и осавремењавање инфраструктурне опремљености, саобраћајница и смештајних капацитета, посебно у сеоским насељима, као и изградње нових, савремених капацитета. Побољшање материјалних услова смештаја у сеоским насељима омогућило би дуже годишње пословање и већи степен искоришћености смештајних и угоститељских капацитета током читаве године, а не само током зимске сезоне.

Квалитетнији и профитабилнији туризам на простору Купрешке висоравни је могућ уколико се дефинишу и реализују циљеви развоја туризма. У том светлу значајну улогу у унапређењу туризма има и непосредно и посредно ангажовање локалних власти уз ангажовање становништва читавог простора.

ЛИТЕРАТУРА

- Бенац, А. (1986). Праисторијски тумули на Купрешком пољу. Сарајево: Академија наука и уметности Босне и Херцеговине.
- Бешлагић, Ш. (1954). *Средњевјековни надгробни сјоменици, св. V, Кујрес*. Сарајево: Земаљски завод за заштиту споменика културе и природних ријеткости НР БиХ.
- Bizzarri, C., e Quercini, G. (2006). (a cura di), *Economia del Turismo Sostenibile. Analisi teorica e casi di studio*. Milano: Franco Angeli.
- Brunetta, G., e Fistola, R. (2006). (a cura di), *Trasformazioni, coesioni, sviluppo territoriale. Temi emergenti nelle scienze regionali*. Milano: Franco Angeli.
- Dewailly, J.M., e Flament, E. (1996). *Geografia del turismo e delle attività ricreative*. Bologna: Clueb.
- Јовичић, Д., Мирковић, А., и Сибиновић, М. (2012). Значај и изазови туристичке политике у савременом свету. *Гласник српској географској друштва*, 92 (3), 69-94.
- Јовичић, Ж. (2002). *Туризам Србије*. Београд: Туристичка штампа.
- Лугоња, А. (2007). *Мрежа насеља-дејтерминантa ироспронoи и функционалне организације Кујреса*. Магистарски рад, Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Lugonja, A., (2011). *Sviluppo locale di aree interne montane. Confronto tra i processi di sviluppo dei territori di Kupres (Bosnia Erzegovina) e del Subappennino Dauno (Puglia)*. Tesi di Dottorato, Bari (Italia): Università degli Studi di Bari Aldo Moro.
- Лугоња, А. (2012а). *Локални развој унутрашњих планинских подручја. Поређење развојних процеса територије Кујрес (Босна и Херцеговина) и територије Субаппенино Дауно (Пуља – Италија)*. Бања Лука: Марко Поло.
- Лугоња, А. (2012б). Рурални развој и одрживи рурални туризам Босне и Херцеговине. *Демографија*, 9, 221-236.
- Lugonja, A. (2013). Sustainable rural development in the mountain areas of Bosnia and Herzegovina. Thematic Conference Proceedings. Belgrade: Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia (IAUS), pp. 439-448.
- Просторни план општине Купрес - измене и допуне (2006). Сарајево: Урбанистички завод БиХ,
- Reolon, S., Pellegrini I. (2006). La Strada dei Formaggi delle Dolomiti Bellunesi. 5th European Mountain Convention Cohesion for Growth, 14.-15. 9. 2006., Chaves, Portugal.
- Штећић, С., Шимичевић, Д., (2008). Како развити одрживи туризам у Србији. *Гласник српској географској друштва*, 88 (4), 19-28.
- Зубић, Н. (1976). *Кујрешки крај-регионална студија*. Докторска дисертација, Сарајево: Природно-математички факултет.

http://www.worldtourism.org/quality/quality_meny.htm